

Historische Kring Losser (HKL)

De Historische Kring Losser zet zich sinds haar oprichting in 1969 in voor het behoud van het cultuur-historische erfgoed van de gemeente Losser (vooral van de dorpen Losser, Overdinkel en Glane), het vastleggen van informatie in publicaties en andere (audiovisuele) media en het organiseren van lezingen en exposities. Hierdoor blijft de kennis van het verleden actueel en wordt toegankelijk gemaakt voor een breed publiek.

Correspondentieadres:

Hogeweg 36
7582 CH Losser
Email: secretaris@historischekringlosser.nl
Website: www.historischekringlosser.nl

Bankrekening t.n.v. Historische Kring Losser

IBAN: NL 35 RABO 0337 3080 98
BIC: RABONL2U

Bestuur

Voorzitter

Thea Evers* Dr. Staringstraat 7 7582 BL Losser 053 5382613

Secretaris

Georg van Slageren* Hogeweg 36 7582 CH Losser 053 5382850

Penningmeester

Harry Dekkers Ludgeruslaan 12 7581 DD Losser 053 5387993

Leden

Peter Heerink Hogeweg 125 7582 CC Losser 053-5360520

Gerda Hogebrink Lutterstraat 55 7581 BT Losser 053 5381291

Andries Kuperus* Dr. L. de Bruijnstr. 12 7582 AA Losser 053 5383196

Chris Meekers Allemansweg 52 7582 HL Losser 053 7519669

Bennie Nijhof Kerkhofweg 195 7586 AD O'dinkel 053 5382778

Jack Scholtens* Heidehof 54 7581 VJ Losser 053 5385756

André van der Veer Willibrordlaan 38 7581 DT Losser 053 5383192

*) Redactie van Oet Dorp en Marke

Aangevuld met: Sietse Smit, Scholtinkstraat 54, 7581 GS Losser (053 538 6834)

Oet Dorp en Marke Losser

Wordt aan het eind van elk kwartaal toegezonden aan de leden van de HKL.

De jaarcontributie bedraagt € 15,00 (bij postverzending € 18,00) per jaar.

Overname (geheel of gedeeltelijk) en publicatie van artikelen is alleen toegestaan met toestemming van de redactie en bronvermelding.

ISSN: 1568-4711 (Oplage 1.100 ex.) (Druk: Drukkerij Jansen Losser)

Omslagfoto:

Na de recente 'update' van het dorp profileert Overdinkel zich (weer) als smokkelaarsdorp. Om dat profiel te ondersteunen nemen we in deze aflevering van Oet Dorp en Marke een smokkelverhaal uit de Telegraaf van 1915 op. Om dat te onderstrepen is het omslag gesierd met de foto van een fraai schilderij van de grenspost Tiekerhook in Overdinkel. Het schilderij, gemaakt door H. Koning, was in bezit van de familie Game en ging helaas verloren bij de brand die in 2012 restaurant Saksenstal Gerrit en het Smokkelmuseum verwoestte.

Inhoudsopgave

<i>Historische Kring Losser (HKL)</i>	1
<i>Van het bestuur</i>	3
<i>Agenda</i>	8
<i>De zoektocht naar Hauptmann Bulang</i>	9
<i>André van Aarsen en Andries Kuperus</i>	
<i>Een brief uit Goor</i>	23
<i>Andries Kuperus</i>	
<i>Margarinehandel te Losser – Overdinkelsche Veld – Glane enz.</i>	27
<i>Paultjes herinneringen (10)</i>	35
<i>Paul Bulters</i>	

Fotoverantwoording:

Tenzij anders vermeld zijn de foto's afkomstig uit het archief van de HKL. Recente foto's zijn gemaakt door Andries Kuperus.

VAN HET BESTUUR

'Historische Kring Losser schrijft geschiedenis'

Die kop, onlangs in een plaatselijk WEEKblad, had betrekking op het feit dat de HKL op 1 april 2017 haar 1000-ste lid kon inschrijven. En dat is iets waarvan je rustig kunt zeggen: '... dat mag wel in de krant'. En zo geschiedde, ook in de vorige aflevering van Oet Dorp en Marke.

Op zaterdag 24 juni hebben we, tijdens een informeel samenzijn bij Grand Café Smit, feestelijk aandacht besteed aan deze mijlpaal. De heer Hans Luijterink (1000-ste lid) en mevrouw Betty Wolf (999-ste lid) werden door voorzitter Thea Evers (*op de foto in het midden*) in het zonnetje gezet.

Hans Luijterink en Betty Wolf wonen beiden in Overdinkel. En dat is geen toeval want steeds meer inwoners van Overdinkel zien dat de HKL ook aan hun dorp veel aandacht besteedt. (Kijk ook onder Agenda).

Mevrouw Mariola Dieperink, ons 1001-ste lid, ontbreekt op de foto omdat zij met vakantie was. We hebben de drie gelukkigen verrast met een rijk gevulde mand met streekproducten van de Boerenmarkt en een exemplaar van het bijzondere boek 'Losser laat je niet los'.

'Het Kasboek van de dominee

In juni informeerden wij u al over een nieuw boek dat de HKL gaat uitgeven. Drie jaar geleden publiceerden wij 'Recht en onrecht in de Marke Losser', een boek dat wij in het kader van een ledenwerfactie aan al onze (toen 750) leden cadeau hebben gegeven. Zoals u hiervoor heeft kunnen lezen is die actie aangeslagen. Inmiddels tellen we begin september (na het Brueghel-weekend) al meer dan 1030 leden. Dat zijn er 50 maar dan aan het begin van dit jaar.

We gaan nu niet op onze lauweren rusten maar gaan gewoon door met activiteiten, die er steeds op gericht zijn om een steeds groter deel van de bevolking van Losser, Overdinkel en Glane te bereiken. Deze ambitie komt voort uit de overtuiging dat kennis van en inzicht in geschiedenis het leven van een mens verrijken. In ons geval gaat het dan vooral om de geschiedenis van de omgeving waar wij wonen en waarin mensen steeds meer geïnteresseerd raken.

'Het Kasboek van de dominee' is geschreven door drs. Frans Jacobs. Hij is ook de auteur van het al genoemde 'Recht en onrecht in de Marke Losser'. Het boek is het resultaat van onderzoek in de oude 'kerkenrekenboeken' van de Hervormde Gemeente van Losser, die in het HCO (Rijksarchief) in Zwolle worden bewaard. Het onderzoek werd mogelijk nadat deze boeken

vorig jaar door Andries Kuperus zijn gedigitaliseerd, wat bijna 1000 documenten opleverde.

De administratie van de kerk van 1678 tot begin 19de eeuw werd niet alleen in cijfers gevoerd maar ook in de vorm van vele verhalen. Deze verhalen hebben raakvlakken met de Marke, maar vertellen ook veel over het dorpsleven in die twee eeuwen. Dat dorpsleven werd voor een belangrijk deel gekenmerkt door twisten tussen protestanten en katholieken, maar ook door geschillen tussen een rijke bovenlaag en de boeren uit de Marke. En zelfs binnen de Hervormde Gemeente waren twisten, zo lijkt het soms, aan de orde van de dag. Het is een mooi boek geworden, waarin Frans Jacobs opnieuw blijkt geeft over een analytische en kritische geest te beschikken. Zo heeft hij ook originele gedachten ontwikkeld om te verklaren waarom Losser niet protestant is geworden, maar grotendeels katholiek is gebleven.

Het 'Kasboek van de dominee' zal worden gepresenteerd op de eerste ledenavond van het nieuwe seizoen, die wordt gehouden op maandag 30 oktober bij Grand Café Smit. Het eerste exemplaar zal dan worden aangeboden aan ds. Hennie Marsman, de huidige predikante van Losser. (Zie ook onder Agenda).

NOTA BENE: Voorintekening voor leden van de HKL verlengd

Leden van de HKL kunnen het boek met korting bestellen door uiterlijk 21 oktober € 15,00 over te maken naar NL35 RABO 0337 3080 98 t.n.v. Historische Kring Losser. Na genoemde datum geldt de normale verkoopprijs groot € 20,00.

Holocaust Namenmonument (לזכר: 'In herinnering aan')

In december vorig jaar heeft het Nederlandse Auschwitz Comité samen met de Pools-Joodse architect Daniel Libeskind het ontwerp voor het Holocaust Namenmonument gepresenteerd. Dit nationale monument komt te staan aan de Weesperstraat in Amsterdam, ter hoogte van de Hermitage en de Protestantse Diaconie. In de nabijheid bevinden zich ook belangrijke Joodse culturele instellingen zoals de Portugese Synagoge en het Joods Historisch Museum.

Het monument omvat vier Hebreeuwse letters die samen een woord vormen dat 'In herinnering aan' betekent.

Op elk van de 102.000 bakstenen, die onderdeel zijn van het monument, worden de naam, geboortedatum en de leeftijd bij overlijden gegraveerd, zodanig dat de namen van de slachtoffers aanraakbaar zijn.

Het monument wordt voor een belangrijk deel gefinancierd door het publiek de mogelijkheid te bieden namen te adopteren.

Het bestuur van de Historische Kring Losser heeft besloten de namen van de tien Joodse slechtoffers aan wie in Losser een Stolperstein is gewijd te adopteren.

Overigens kan iedereen die dat wil één of meerdere namen adopteren. Dat kan heel eenvoudig via o.a. www.namenmonument.nl. De adoptie van een naam kost € 50.

HKL gaat verhuizen naar het Kulturhus

In Oet Dorp en Marke 2006/2 werd door het bestuur van de HKL gemeld, dat er een ruimte in het dorp gezocht werd waar spullen opgeslagen konden worden en van waaruit ook meer activiteiten ontplooid zouden kunnen worden. Op dat moment hadden we alleen opslagruimte in de atoomkelder van het gemeentehuis en op de zolders van bestuursleden. Bestuursvergaderingen vonden bij toerbeurt plaats bij bestuursleden thuis. In februari 2009 hebben we uiteindelijk van de gemeente de beschikking gekregen over MP16, op basis van een gebruiksovereenkomst met een opzegtermijn van één maand. Dat was wel een beetje een wankele basis, maar het was beter dan niets.

Twee jaar later merkten we dat er actief gezocht werd naar een koper voor het pand. Wij hadden ons intussen al behoorlijk 'genesteld' in MP16 en hebben ons toen weer bij de gemeente gemeld: 'Als wij hier moeten vertrekken hebben wij een probleem, maar jullie ook...' Dat werd erkend en voor een oplossing werden we verwezen naar de werkgroep, die de mogelijkheden voor een Kulturhus in de leegstaande delen van het gemeentehuis aan het onderzoeken was. De trein van dat onderzoek liep toen al een poosje en we kregen 'welwillend' te horen dat onze wens was meegedeeld in het overleg en daar is het eigenlijk verder bij gebleven. De trein van het Kulturhus leek op een dood spoor terecht te zijn gekomen. Totdat we in 2015 lazen dat er voorlichtingsbijeenkomsten over het Kulturhus georganiseerd gingen worden.

We meldden ons daarvoor aan, maar merkten dat die bijeenkomsten alleen voor genodigden waren. De HKL was dus heel 'welwillend' gewoon vergeten, waarschijnlijk omdat men dacht dat de kosten van huisvesting voor ons toch niet op te brengen zouden zijn. Op dat moment zijn we het gemeente-

bestuur rechtstreeks gaan benaderen. Concrete huurprijzen konden toen nog niet genoemd worden, maar het was wel duidelijk dat die marktconform en kostendekkend zouden worden. Ook voor de HKL. De gemeente heeft voor een oplossing van dat probleem actief met ons meegedacht. Bovendien zijn de financiële mogelijkheden voor ons ook behoorlijk verruimd door de sterke ledengroei van de laatste jaren (juni 2008: 500 leden: april 2017 1.000 leden). De oplossing werd uiteindelijk gevonden in een onderhuurder. De Stichting Leergeld gaat gedurende drie dagdelen gebruikmaken van de ruimte, die wij op de eerste verdieping van het Kulturhus gaan huren. Wij verwachten dat het huurcontract in september getekend zal worden. Overigens zijn wij op het moment dat wij dit schrijven in gesprek met een tweede mogelijke onderhuurder. In de volgende Oet Dorp en Marke leest u meer over dit onderwerp.

Vrijwilligers gezocht

- De HKL beschikt over een trouwe groep vrijwilligers die helpen bij de **bezorging van Oet Dorp en Marke**. Doordat enkele vrijwilligers hebben moeten afhaken en door de sterke ledengroei van de afgelopen tijd, zijn we nu op zoek naar aanvulling van het 'korps bezorgers'. Onder onze 1000 leden zijn vast wel wat enthousiastelingen te vinden die, om de drie maanden, in het dorp Losser of Overdinkel een stuk of vijftig boekjes willen bezorgen. Het is prettig werk in de buitenlucht. De beloning? Eeuwige dank en met de Kerstdagen een fles wijn of een andere leuke attentie. Aanmelden bij Georg van Slageren: 053 538 2850.
- Vorig jaar zijn in Oldenzaal door vrijwilligers in ongeveer zeven maanden tijd, alle foto's van 1960 tot 1996 van de Twentsche Courant, Dagblad Tubantia en van het Dagblad van het Oosten gedigitaliseerd. Dat zijn ongeveer een half miljoen foto's, waarvan natuurlijk ook aardig wat uit het werkgebied van de HKL. In oktober wordt begonnen met het **beschrijven van deze foto's**. Daarvoor zoeken we vrijwilligers die veel van Losser, Overdinkel en Glane weten. Heb je zin en tijd om in een gezellige setting (Martinusplein 16) daarbij te helpen? Meld je dan aan bij Peter Heerink: 053 536 0520.

Schenkeningen

In de afgelopen maanden ontvingen wij enkele schenkingen. Zo ontvingen wij van de heer Gerard Zuidhof een collectie bidprentjes. José Lippinkhoff schonk ons een gedichtenbundel van haar vader. Beide schenkers hartelijk dank.

AGENDA

30 oktober: Het Kasboek van de dominee; door Frans Jacobs

Het kan u niet ontgaan zijn dat Frans Jacobs weer een boek heeft geschreven voor de HKL. Frans houdt op de van hem bekende enthousiaste wijze, een lezing over het 'Kasboek van de dominee'. Het eerste exemplaar van het boek wordt op deze avond aangeboden aan de huidige predikante van Losser, dominee Hennie Marsman.

Locatie: Grand Café Smit, Brinkstraat 34-36 in Losser

Aanvang: 20.00 uur

27 november: Overdinkelavond in Overdinkel

Overdinkel wordt voor de Historische Kring Losser steeds belangrijker. We tellen er inmiddels al meer dan 175 leden! Daarom leek het ons gepast om ook eens een ledenavond in Overdinkel te organiseren. Dat doen wij op maandag 27 november. En waar kunnen we dat beter doen dan in het Kulturhus 't Trefhuus in Overdinkel?

Bennie Nijhof verzorgt een lezing over 'Oud Overdinkel' met behulp van een PowerPointpresentatie. Omdat we erg veel belangstelling verwachten voor deze avond en het aantal zitplaatsen beperkt is, is het nodig om plaatsen te reserveren. Reserveren kan door een toegangskaartje te halen (bij 't Trefhuus en bij Bennie Nijhof, Kerkhofweg195, Overdinkel). Toegang vrij voor leden en introducees.

Locatie: 't Trefhuus, Prins Hendrikstraat 1 in Overdinkel

Aanvang: 20.00 uur

DE ZOEKTOCHT NAAR HAUPTMANN BULANG

In de afgelopen jaren kreeg ik van mevrouw Marianne Poorthuis-Smit gelegenheid om voor de Historische Kring Losser historisch uniek materiaal, maar ook foto's en documenten uit haar privé bezit, te digitaliseren voor verder onderzoek. Dit heeft in 2014 al geleid tot het boek 'Recht en onrecht in de Marke Losser' van Frans Jacobs.

Na dit succes kregen we een tweetal prachtig gekalligrafeerde boekpagina's onder ogen. Hierin wordt de moeder van Marianne bedankt en gefeliciteerd met haar verjaardag op 21-11-1944, met de gevoelige aanhef 'Unserer lieben Herbergsmutter zum Geburtstag'. En voor wat de kerst betreft 'Zur Erinnerung an Ihren Aufenthalt in Holland'. Het Feldpostnummer 20573 blijkt later de verbindende schakel naar het onderzoek dat hierop volgt.

Beide pagina's zijn ondertekend door Hauptmann Bulang die destijds met zijn eenheid in Hotel Smit ingekwartierd was. In Hotel Smit zwaaiden toen Duitse officieren de scepter.

Marianne kan zich deze Bulang nog goed herinneren als een vriendelijke man, die haar vader vooraf waarschuwde als bij de Duitse bezetter weer

iets op handen was. Om na te gaan wat er van hem is geworden heeft ze in 1966 navraag gedaan bij het Rode Kruis. Dat leverde geen duidelijk resultaat op; misschien omdat de voornaam niet helemaal goed was gespeld? Intussen is er natuurlijk internet en kon ik al vrij snel achterhalen dat een Hauptmann Ehrhardt Bulang (2.8.1897-26.12.1945) begraven ligt op de Duitse militaire begraafplaats bij Ysselsteyn (Limburg).

Verder onderzoek naar de achtergronden leverde niets meer op. Wel is erg opvallend dat op de sterfdatum 26.12.1945 de oorlogshandelingen allang voorbij waren. Dit is het punt waarop ik de verzamelde gegevens heb overgedragen aan André van Aarsen. André is kenner bij uitstek waar het gaat om de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en hij heeft bewezen, dat hij zeer vasthoudend kan zijn bij onderzoek naar dergelijke zaken. Zie ook de reconstructie van de levensgeschiedenis van deserteur Caspar Houché in Oet Dorp en Marke 2014/4. Na een langere periode en een zich voortslepend onderzoek dat diverse keren geheel stil ligt, bereikt André begin november 2016 toch nog een doorbraak en wordt een in alle opzichten verrassend verhaal zichtbaar. Hierna volgt het verslag van het onderzoek van André van Aarsen.

Andries Kuperus

Ehrhardt Josef Bulang

Toen Andries Kuperus bij mij kwam met een aantal foto's, documenten en een kopie van twee gekalligrafeerde pagina's uit een boek, dat mevrouw Smit (de moeder van Marianne Poorthuis-Smit) in de oorlog had gekregen van de ingekwartierde groep Duitse militairen onder de leiding van een zekere Hauptmann Bulang, was mijn belangstelling direct gewekt. Uit het gewone leven gedurende de oorlog in Losser weten we redelijk veel, maar we weten heel weinig over de bezetter zelf. We weten bijvoorbeeld niet welke troepen hier nu eigenlijk gelegerd waren in deze donkere jaren van bezetting. Onze kennis beperkt zich dan ook tot het feit dat er Duitsers, Russen en Oostenrijkers tot de troepen behoorden die op 10 mei 1940 rond 02.00 uur de grens overschreden.

Eén van de gekalligrafeerde pagina's gaf echter een belangrijk aanknopingspunt. Op deze pagina stond namelijk het Feldpostnummer van de eenheid: nummer 20573. Elke Duitse eenheid had zijn eigen Feldpostnummer en dit nummer behoorde eind 1944 toe aan de Frontaufklärungstrupp 350 (FAT). Door de combinatie van de naam Bulang en het feit dat hij deel uitmaakte van een FAT had ik een paar handvatten om verder te zoeken. Ik ontdekte dat onze Hauptmann een bijzondere loopbaan heeft gehad in de oorlog. Hij blijkt ronduit opmerkelijke contacten te hebben gehad. Gedurende zijn inkwartiering in Losser kwam Bulang over als een 'goede' Duitser, die waarschuwde voor op handen zijnde razzia's. Echter bij nader onderzoek blijkt hij mogelijk meer een wolf in schaapskleren te zijn geweest.

Na een moeizame zoektocht, die zo nu en dan helemaal stil leek te liggen, kreeg ik zo af en toe door het toeval een puzzelstukje in de schoot geworpen. Natuurlijk heb ik ook de officiële instanties geraadpleegd maar juist daar bleek verrassend weinig informatie beschikbaar. Zoals gebruikelijk waren de Duitse instanties karig met hun info. Privacy weegt zwaar bij onze burens.

Ehrhardt Josef Bulang werd op 02-08-1897 geboren in Trachtenberg (tegenwoordig Żmigród) in de buurt van het toenmalige Breslau (tegenwoordig Wrocław) in Silezië. Zijn laatst bekende burgerwoonplaats was Mährish Trübauin in het toenmalige Sudetenland. Gezinssituatie onbekend.

Al bij de inval in Polen kwam Bulang in beeld. Zijn *Frontaufklärungstrupp* volgde de eerste aanvalsgolven op de voet bij de verovering. Bij de bezetting van Warschau ontdekte Bulang in een oud fort, Légionow aan de Zakroczymskastraat, de volledige administratie van de Poolse geheime dienst.

Een *Frontaufklärungstrupp (FAT)* was ontwikkeld aan het begin van de oorlog, toen bleek dat vlak achter het front vaak een schat aan informatie te vinden was. De fronttroepen waren echter bezig met hun gevechtstaak en bovendien niet geschoold om belangrijke informatie in alle gevallen te herkennen. Daarom werden speciale kleine eenheden geformeerd (rond de twaalf man), die onder de Abwehr (Duitse inlichtingendienst) hun werk deden. Deze eenheden, FAT genaamd, hielden zich bezig met het opsporen van informatie die belangrijk was voor de legerleiding. Zij hielden zich ook bezig met het opsporen van spionnen en informanten van de vijand en het ontmantelen van verzetsgroepen. Een FAK (Frontaufklärungskommando) stuurde meerdere FAT 's aan.

Warschau en Fort Légionow vlak na de Duitse invasie van Polen.

Als we het verhaal mogen geloven kwam Bulang daar toevallig terecht. Bij het doorzoeken van het hoofdkwartier van de Poolse geheime dienst was vrijwel niets van waarde gevonden; alle vertrouwelijke stukken bleken al verdwenen. Tijdens een lange wandeling ontdekte hij in het oude fort echter een openstaande deur en toen hij naar binnen ging vond hij een enorme voorraad geheime stukken.

Maar liefst zes vrachtwagens met streng geheim materiaal kwamen door zijn toedoen in handen van de Duitsers. Met deze informatie was men in staat om het gehele agentennetwerk in Polen en in Duitsland op te rollen. Een golf van arrestaties was het gevolg. De Poolse geheime dienst met zijn agenten, die als de beste van de wereld gold, was in één klap weggevaagd.

Daarna verdwijnt Bulang van de radar tot hij in 1944 weer opduikt bij Hotel Smit in Losser, waar hij werd ingekwartierd.

Fort Légnow, momenteel een monument dat veelvuldig wordt bezichtigd.

Zijn eenheid FAK 306 kwam vanuit Frankrijk via Parijs, Nijmegen, Hengelo en Borculo terecht in Enschede/De Lutte onder Major Adolf von Feldmann en werd in 1944 gelegerd in een school. Bulang kwam met zijn manschappen in Losser terecht.

In de gemeentelijke administratie wordt in eerste instantie als inkwartieringsdatum 10 september 1944 genoemd; deze datum is echter later doorgehaald en veranderd in 7 november 1944. Wanneer de eenheid is vertrokken uit Losser is niet bekend. Uit de gekalligrafeerde pagina's blijkt echter dat zij rond de kerst nog in Losser waren.

Opvallend is dat het Feldpostnummer na 9 november 1944 opgeheven schijnt te zijn, terwijl Bulang op 21 november het nummer 20573 nog gebruikt.

Van het verblijf getuigen nog enkele foto's, die een op het oog ontspannen groep Duitsers laten zien die zich vermaken op een feestje bij hotel Smit.

Mevrouw Poorthuis vertelde mij dat er ook radioapparatuur aanwezig was in Hotel Smit, waarvan niemand iets mocht weten. Er was verteld dat men hiermee contact had met Londen.

Dit lijkt mij erg onwaarschijnlijk. Het past eerder bij het verhaal, dat er op enig moment een peilstation werd ondergebracht bij een café in Losser om ondermeer de zenders van de RVV (Raad van Verzet) op te sporen. Ook is het mogelijk dat dit één van de zenders was die contact moesten onderhouden met de cellen van het *R Netz*.

De FAK 306 waartoe de eenheid van Bulang behoorde viel onder de zgn. Walli 3, een afdeling die zich met name concentreerde op contraspionage en het opzetten van een zgn. '*Rückbleibe*' eenheid of, '*R Netz*' die, nadat een gebied door de tegenstander was veroverd, sabotageacties achter de linies uit zou moeten voeren. (Enigszins vergelijkbare eenheden werden na de oorlog in Nederland opgezet voor weerstand tegen de Russen onder de naam Gladio). In september 1944 kreeg FAK 306 de opdracht om een der-

gelijk R Netz op te zetten. Rond oktober werd het te beheersen gebied ruwweg bepaald tot de driehoek Enschede-Münster-Duisburg. Dat Bulang in deze organisatie belangrijk was blijkt wel uit het feit, dat hij als enige een aantal cellen wist te organiseren die in staat zouden zijn om operationeel te worden. Bovendien heeft hij het initiatief genomen om kort na de capitulatie het R Netz plan in Nederland af te blazen. Immers het plan had alleen nut wanneer er nog gevochten werd en sabotage zinvol was om de oorlog alsnog te winnen .

Een gezellig samenzijn eind 1944. Wie van de heren Bulang is kan niet worden vastgesteld.

In die tijd was het FAK 306 en dus ook de eenheid van Bulang die daar direct onder viel, onder meer belast met het opzetten van een R Netz.

Men had in eerste instantie het idee om de contacten met de agenten te onderhouden met postduiven. Deze duiven werden aangevoerd vanuit Münster. Het bleek echter praktisch niet haalbaar om zo een contactnet te onderhouden, zodat men overging naar het opzetten van een radionetwerk. De marconisten voor dat net ontvingen hun opleiding in De Lutte. Ze ontvingen de instructie om daarna minstens een maal per week contact op te nemen met De Lutte.

Intermezzo.

Uit deze periode stamt een prachtig verhaal uit het boek 'In Losser is niets gebeurd...' (J.J. Luizink, 1995; pag. 72):

Een illegale slachtpartij

Cor Hilbrink was een bekende verzetsman in Twente. Een familielid van hem - een dokter uit Haarlem - werd vanuit Twente regelmatig wat eetwaren toegeschoven. Op een bepaald moment was er niets meer voorradig. Er moest dus wat georganiseerd worden. Goede raad was duur? Nee, zelfs goedkoop. Durf en creativiteit kunnen wonderen verrichten. Het eten werd namelijk onder de neus van de bezetter weggenomen. De staf van 'Abwehr Vat. 246' was gehuisvest in Hotel Smit. Tegenover 'Ons gebouw' (Herv. Ver. Gebouw) dicht bij het hotel, was een oude paardenstal, waar de Duitse militairen enkele jonge biggen mestten. Waarschijnlijk om met Kerstmis wat extra's op de tafel te hebben.

De paardenstal ziet u, op deze door dokter L. de Bruijn in 1935 gemaakte foto, rechts onderaan in het midden.

De rest van de staf was gelegerd in het huis van de joodse familie Zilversmit, die inmiddels naar de kampen was afgevoerd. Gerrie Lesscher stond als koerierster op de uitkijk terwijl de heren J. Lussing, Tonny Kroeze (uit Zenderen), Cees Gramsma en Borghuis uit Oldenzaal de paardenstal indoken.

Kroeze - zeer bedreven in dit soort zaken - had een moker bij zich en hielp de biggen met één slag naar de andere wereld, zonder dat ze een kik gaven. De biggen werden in verschillende zakken gerold en...hup...achterop de fiets naar Oldenzaal. Ook niet zo'n eenvoudige zaak, want op de hobbelige Oldenzaalsestraat moest regelmatig de rit onderbroken worden, om de biggen opnieuw op te binden. Het was intussen 'spertijd' geworden. Bij het spoor aan de Lossersestraat stond een aantal wagons, die werden bewaakt door Duitse militairen. Een paar landwachters stonden bij het station maar waren op dat moment met iets anders bezig. In Oldenzaal was de loods/garage van de familie Reef de bestemming, waar de varkentjes verder 'gewassen' zouden worden. Daar aangekomen, misten ze Kroeze. Snel de varkens in de garage - het pistool op scherp - en terug om te kijken waar Kroeze uithing. Ze waren nog maar een eindje op weg of daar kwam hij aanhijgen... Hij was achterop geraakt en was een verkeerde weg ingeslagen. De gehele nacht werd er doorgewerkt om de varkens te slachten en worst te maken. Hoe dan ook, de dokter in Haarlem kreeg zijn eten. Of het genomen risico opwoog tegen de druppels op de gloeiende plaat is altijd de vraag. 'Maar je bent jong, je durft wat, je meent dat je het kunt en je dient op slot van zake een goede zaak. Dus vooruit maar', zo zegt Lussing. Het slachtafval dat bruikbaar was, werd meegenomen voor de soep. En de 'Wehr-Abteilung' had het nakijken en was weldra in rep en roer. 'Wo sind unsere Schweine?' De gemeente werd, zo meent men te weten, opdracht gegeven om voor nieuwe biggen te zorgen onder dreiging van gijzelneming.

Hoe dit verder is afgelopen is onbekend. In het begin kon de familie Smit nog blijven wonen, maar later moesten zij maar elders onderdak zien te vinden.

Onder Major Kiesewetter had FAT 365 geressorteerd onder FAK 307 met Giskes, de man achter het Englandspiel. In september wordt deze FAT 365 overgeheveld naar FAK 306 onder Feldmann.

Onder deze FAK valt dus ook de eenheid van Bulang. In februari 1945 duikt Bulang op als chef van de FAT 365 in Driebergen. Met name bij die eenheid komen we interessante dingen tegen. In Driebergen zit op dat moment het hoofdkwartier van de Sicherheitsdienst (SD).

Hauptmann Bulang en ene Herr Kramf tijdens een wandeling ergens nabij Losser (oktober 1944).

In Driebergen gaat Bulang verder met het opzetten van de R Netze. Daarbij krijgt hij hulp van onder meer *Wim Sassen*. Deze wordt begin 1945 gerekruteerd. Wim Sassen is een kleurrijk figuur.

Wim Sassen (2018- 2002) speelde een belangrijke rol in het opzetten van de Weerwolforganisatie (zie pag. 18). Hij was toegetreden tot de SS, vocht in Rusland maar werd gewond en daarna verslaggever voor diverse Duitsgezinde bladen. Hij werd door de Canadezen ondervraagd in fort Blauwkapel (bij Utrecht), maar wist daar te ontsnappen in dezelfde week dat Bulang in Blauwkapel zelfmoord zou hebben gepleegd. Dat Sassen hulp van buitenaf heeft gehad bij zijn ontsnapping lijkt vrijwel zeker. Hij verschuilt zich in Antwerpen onder de naam Desmedt. Hij wordt opgepakt en uitgeleverd aan Nederland maar weet onderweg weer te ontsnappen. Hij ontkomt in 1947 naar Dublin en vandaar in 1948 naar Argentinië. Hij werd gerekruteerd door de Bundesnachrichtendienst en door de CIA en de Mossad, om wapens te slijten aan de militaire junta's in Zuid-Amerika, Afrika en het Midden-Oosten. Hij werd daar bovendien correspondent van het Duitse weekblad 'Der Stern' en interviewde van 1956 tot 1960 Adolf Eichmann. Deze interviews werden in het proces tegen Eichmann gebruikt. Verder is hij nog een tijd PR-adviseur van Eva Perón geweest tot de val van generaal Perón. Verder trad Wim Sassen op als PR-adviseur voor de Chileense dictator Augusto Pinochet en de Paraguaaanse dictator Alfredo Stroessner. Gedurende het bezoek van prins Bernard in 1951 aan Zuid-Amerika, trad Wim op als tolk.

Samen met zijn broer *Alphons* werkt hij al geruime tijd voor de Duitsers.

Alphons Sassen (1926 - 2008) trad als dubbelagent op voor onder meer Wim Sanders, chef van de opsporingsdienst BNV (Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdienst). Hij werd, evenals zijn broer, ingelijfd bij de Bundesnachrichtendienst en internationaal adviseur contraterorisme. Na zijn vlucht ging hij eveneens werken voor o.m. de Amerikaanse geheime dienst. Hij ontmoette regelmatig zijn oude vrienden, die deel uitmaakten van de Skorzeny-groep. Skorzeny bevrijdde in 1943 Mussolini uit gevangenschap - Operation Eiche - en was oprichter van ODESSA. Deze groep bestond uit allemaal nazi-diehard, die in de nationaalsocialistische zaak geloofden. De groep werd ook wel 'International Negra' genoemd. Hij werkte ook samen met Klaus Barbie, de Duitse Gestapo-chef in het bezette Frankrijk.

Wim is vanaf dat moment vooral bezig om een zgn. Weerwolforganisatie op te zetten. Deze organisatie gaat nog een stap verder dan de R Netze.

De R Netze zijn bedoeld om actief te zijn zolang de oorlog voortduurt om de vijand zoveel mogelijk dwars te zitten. De Weerwolf eenheden zouden ook na een capitulatie hun werk blijven doen om zo de toestand na een overgave zoveel mogelijk te destabiliseren. De bedoeling zou dan zijn, dat in deze toestand van chaos de enige groep die wel goed georganiseerd was (de Nazi's), wederom de macht zouden grijpen.

Vlak voor het einde van de oorlog doet zich hier nog een bijzonder voorval voor. *Richard Christmann* een Abwehr agent die door FAT 307 werd toebedeeld aan FAT 365 krijgt van Bulang in april 1945 een gesloten enveloppe met de opdracht die af te geven bij de SD in Bremen. Na een reis via Zwolle, Leeuwarden en Groningen naar Bremen, doet hij dat en de enveloppe blijkt een bevel van Bulang te bevatten waarin gesteld wordt, dat Christmann ter plekke door de Duitse instanties terechtgesteld dient te worden. De commandant te Hamburg voelt hiervoor niets, zo vlak voor het einde van de oorlog en waarschuwt Christmann. Deze vlucht door gebruik te maken van een op voorhand geregelde valse identiteit (aldus het boek 'Im Schatten des dritten Reiches' door Matthias Ritzl und Erich en Schmidt-Eenboom).

Richard Christmann (1905-1989), was een Abwehr agent die bij diverse zaken betrokken was. Hij hoorde bij de FAT 307 en onder Major Giskes hield hij zich bezig met het opsporen van in Nederland gedropte agenten, dat zich ontwikkelde tot het zgn. 'Englandspiel', of, zoals de Duitsers het noemden, 'Operation Nordpol'. Hier werd o.m. Jo ter Laak, zoon van veldwachter Ter Laak in Overdinkel, het slachtoffer van. Deze werd gedropt als marconist en opgepakt en vermoord in Mauthausen. (Zie Oet Dorp en Marke 2008/2). Christmann fungeerde onder de naam Arnaud als hij mensen vanuit het verzet, waarin hij geïnfiltrerd

was, naar Engeland stuurde voor een agentenopleiding, om ze, nadat ze gedropt waren even vrolijk weer op te pakken. Hij ontving zelfs als erkenning hiervoor van de Engelsen een hoge onderscheiding!! Tevens fungeerde Christmann als contactman voor 'King Kong' Lindemans, de dubbelspion die mogelijk een rol zou hebben gespeeld in het mislukken van operatie Market Garden. Ondanks dat het (nut van) verraad van King Kong wordt bestreden, stelt Markus Kompa in zijn artikel 'Der Geheimagent für besondere Aufgaben' in het blad Te-lepolis, dat de gegevens die Christmann van Lindemans heeft ontvangen, het wel degelijk voor de Duitsers mogelijk maakten om hun verdediging in- en rond Arnhem op te voeren. Christmann kreeg later een functie bij de Bundesnachrichtendienst evenals zijn baas Giskes en vele anderen uit de stal van Canaris, de Duitse admiraal en leider van de Abwehr van het Duitse opperbevel, die opgehangen werd nadat hij had samengezworen tegen Adolf Hitler.

Op 7 mei 1945 vertrekt Bulang vanuit de villa Beukenstein, het hoofdkwartier van FAT 365 in Driebergen. Op de avond voor de capitulatie heeft hij telefonisch bevel gegeven om de R Netze te ontmantelen. Hij komt 's avonds aan in Alkmaar en brengt de nacht door aan de Wilhelminalaan 5, waar een Duits bureau is gevestigd dat wordt gerund door een zekere Lohse. Vandaar volgt hij de route die veel Duitsers trachten te nemen. In zijn open, groene BMW gaat hij naar Den Helder. Daarna lopen de lezingen uiteen. De ene bron stelt dat hij daar door verraad van Wim Sassen wordt aangehouden, andere bronnen geven als de plaats van aanhouding Wilhelmshaven aan.

Zeker is dat hij wordt overgebracht naar Fort Blauwkapel. Dit Fort is als ondervragingscentrum in gebruik genomen door de CFS (Canadian Field Security).

De Nederlanders maken onder toezicht van de Canadezen gebruik van dit fort. De Canadezen hadden met name veel interesse voor de NEUROOP (Neues Europa) beweging en de daaraan gekoppelde R Netze. De toestanden in dit fort deden niet onder voor de Duitse concentratiekampen. De te ondervragen gevangenen werden ten dele (zwaar) mishandeld. Bulang zou uiteindelijk zelfmoord hebben gepleegd in fort Blauwkapel, waar hij werd ondervraagd door de Canadezen.

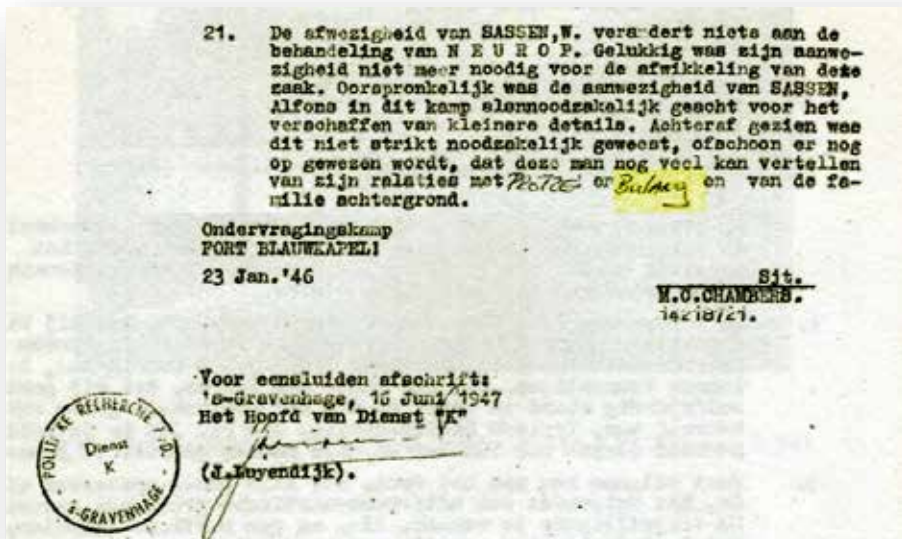

De enige foto van Bulang in Losser, waarop hij herkenbaar in beeld komt. Dit is gezien de epauletten vrijwel zeker onze man.

(6) FAT 365		
	Hptm Emerit BULANG	Ip Fhr
	Hptm Erich KOSSELHJH	
	SBdt Otto LANGE	
2 IERDEN KRUUSELAARSEN		
	18 Brigf Dr SCHÖNGARTH	HSSuPf NW
	26 Luftaf Oskar WITZEL	Leiter V and Ic
		Für spionageabwehr

Stukje van het gevangenenregister van de CFS. Net onder FAT 365 staat Schöngarth, de hoogste baas van de SD, met de opmerking huisarrest (met dank aan Jochem Botman).

Hij werd echter begraven op de Algemene begraafplaats te Amersfoort (afdeling XIV graf 16). Vandaar werd zijn lichaam later overgebracht naar de Duitse militaire begraafplaats te Ysselsteyn (blok TCC, rij 8, graf 86). Hij ligt daar met 31.500 'Kameraden'. Nadere gegevens omtrent de dood van Bulang heb ik niet kunnen vinden. Echter één van mijn bronnen sprak de woorden 'Ach, het zou niet de eerste keer zijn dat iemand in die tijd vrolijk weer opdook na zijn zelfmoord'. Ik hou het er maar op dat de omzwervingen van onze Hauptmann tot een einde zijn gekomen op de Limburgse dodenakker.

Een stille getuige van het onderzoek in Fort Blauwkapel.

In de korte tijd dat Bulang in Losser verbleef was er een dichte concentratie van met name SD eenheden in en rond Losser waar te nemen. Deze toevloed heeft mogelijk te maken met Dolle Dinsdag toen het einde voor de Duitsers nabij leek. Toen de operatie Market Garden de grens van het front verschoof tot aan de grote rivieren voelden de Duitsers zich mogelijk veiliger zo dicht bij de grens van de Heimat. Maar ook het opzetten van de R Netze als onderdeel van een laatste stelling tegen de oprukkende legers kan een rol gespeeld hebben. Er blijven nog veel vragen en mogelijke verbindingen, die ik vermoed maar nog niet duidelijk kan krijgen. Ik hoop dat de tijd antwoorden zal brengen en licht zal laten schijnen op deze onderbelichte aspecten van de oorlog.

Tot slot

Het bovenstaande geeft misschien weinig inzicht in Hauptmann Bulang zelf, maar de mensen waarmee hij direct en indirect te maken had, maken hem meer dan een doorsnee Hauptmann. Hij wordt omschreven als een vriendelijke Duitser die in Losser waarschuwde voor razzia's. Christmann omschrijft hem overigens als een fanatieke Nazi.

Jochem Botman maakt in zijn boek over de gebroeders Sassen (pag. 94) gewag van het toch wel opzienbarende feit dat Bulang enkele dagen voor de capitulatie in Nederland nog voor de krijgsraad terecht heeft gestaan omdat hij verdacht werd van betrokkenheid bij de aanslag op Hitler van 20

juli 1944. Hij werd echter vrijgesproken ondanks zijn algemeen bekende anti-nazihouding.

En waarom werd hij nooit bevorderd? Immers hij had zo ongeveer in zijn eentje de Poolse geheime dienst opgerold. Was dat toevallig zo gelopen of wilde men expres een laag profiel bewaren? Hij bleek in ieder geval belangrijk genoeg om vlak voor zijn vlucht naar Alkmaar nog te kunnen beslissen dat de R Netze ontmanteld moesten worden. Waarom werd hij in Amersfoort begraven terwijl hij in Blauwkapel (Utrecht) zou zijn overleden? Zou hij dan toch in Kamp Amersfoort zijn overleden? Immers het kamp grenst aan de gemeentelijk begraafplaats.

De man blijft een enigma ....

Bronnen :

- Informatie, mondeling en d.m.v. foto's met dank aan mevr. M. Poorthuis-Smit
- Adrie M. Roding, adviezen en aanvullend archiefonderzoek
- Info per mail, Jochem Botman
- Boek: 'Im Schatten des dritten Reiches' door Matthias Ritzi und Erich Schmidt-Eenboom
- Boek: 'De intriges van de gebroeders Sassen' door Jochem Botman
- Volksbund für Deutsche Kriegsgräberfürsorge
- Website: Go2war2.nl
- 'De Abwehr in Nederland 1936-1945' onvoltooid manuscript door wijlen Frans Kluiters
- Artikel: 'Der Geheimagent für besondere Aufgaben' in het blad Te-lepolis, Markus Kompa

Naschrift.

In een bijlage bij het manuscript 'De Abwehr in Nederland 1936-1945' vind ik opvallend genoeg een adres van een ex-inwoner van Overdinkel, G. Hasperhoven. Deze bijlage omvat adressen van V-Männer of leden van het R Netz. Op deze Hasperhoven hoop ik in een ander artikel t.z.t. nog terug te komen.

André van Aarsen

EEN BRIEF UIT GOOR

Toen de HKL enkele jaren geleden als schenking een privé-archief met oude documenten mocht ontvangen bleek hier een originele brief uit 1770 tussen te zitten. Deze brief trok direct de aandacht omdat deze enkele onverklaarbare feiten bevatte. Dat begon al met de adressering. Op de adreszijde stond namelijk vermeld: 'Aan Roterman te Losser af te geven. Tot Oldenzaal en dan verder te bezorgen tot Losser'. Roterman is waarschijnlijk de bewoner van het gelijknamige gewaarde erf in Overdinkel en met Oldenzaal zal de zgn. Courantenpaal aan de Postweg bij Bulthuis bedoeld zijn. Vanaf die plek werd de post door een bode te voet naar Losser gebracht. Verder stond er iets in over 'straatemaakers' dat ik niet in een verband kon plaatsen. En van de Bandijk bij Goor had ik toen nog nooit gehoord. Hierna heb ik de brief (geschreven door ene Arent Arentzen) naar het Historisch Centrum Overijssel (HCO) gestuurd en blijkt het om periodiek onderhoud van de Bandijk in Goor te gaan. Dit onderhoud kan geen uitstel meer lijden. Maar wat heeft Roterman in Losser daarmee te maken? De heer J.H. Wigger van het HCO in Zwolle zorgde voor het antwoord op mijn vragen.

De geschiedenis van de Goorse Bandijk:

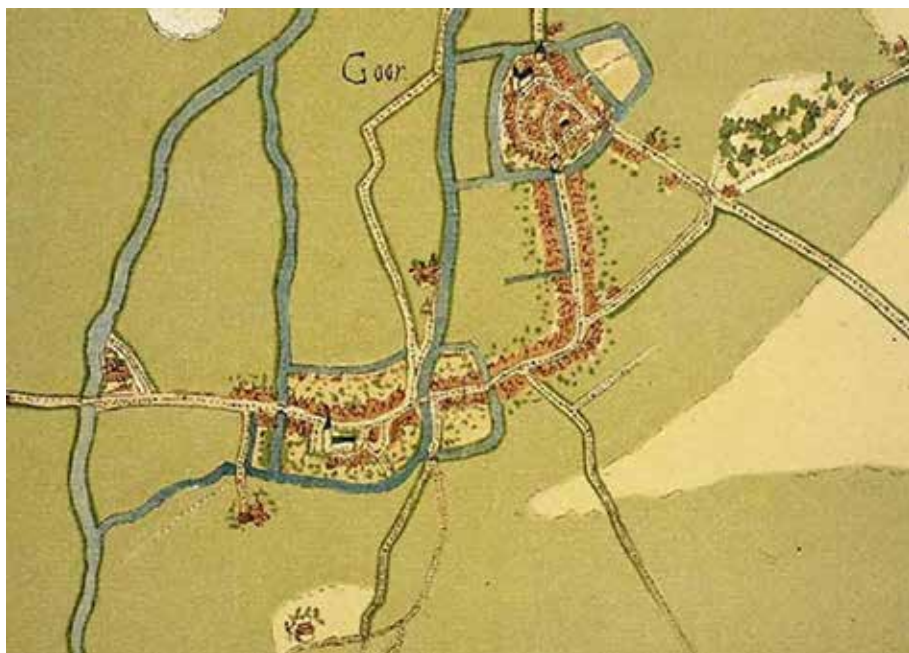
Twente is aan het einde van de Middeleeuwen slechts bereikbaar via een veer bij kasteel Grimberg (aan de Regge bij Rijssen), via Vennebrugge (bij

Hardenberg), de Losserbrugge en via de Bandijk, een verhoogde weg en brug over de Regge in Goor. Deze Bandijk als onderdeel van de weg van Deventer naar Enschede blijkt nog te bestaan maar is als zodanig bijna niet meer herkenbaar.

Het kasteel Grimberg ligt bij de doorgang tussen de moerassen die Twente scheiden van Salland en bij het Veer te Rijssen.

Wie vanaf de kant van Markelo Goor binnenrijdt, heeft niet de indruk zich over een dijk voort te bewegen. Toch stond het tracé eeuwenlang bekend als de Goorse Bandijk. In 1248 was de laatste graaf van Goor door de bisschop van Utrecht verdreven en kwam Goor rechtstreeks onder diens rechtsgebied (ban). De bisschop nam periodiek zijn intrek op de burcht aan de noordoostelijke rand van Goor, maar kon deze plek zeer moeilijk bereiken vanwege het moerassige (goorse) gebied. Daarom liet de bisschop een dijk aanleggen waardoor hij met droge voeten zijn regionale bestuurscentrum kon bereiken. De dijk, die rond 1280 zal zijn aangelegd en als één der eerste waterstaatkundige werken in Overijssel kan worden beschouwd, was zo hoog dat het water er niet overheen kon spoelen en zo breed dat twee wagens elkaar konden passeren.

Kaartfragment met horizontaal de Bandijk die daar vier waterwegen kruist.

De onderhoudsplicht van de dijk berustte bij een groot aantal Twentse Marken, die elk een bepaald gedeelte voor hun rekening moesten nemen. Drie keer per jaar werd de dijk geschouwd. De eerste schouw vond plaats op de eerste zondag na 17 september (St. Lambertus), de volgende 14 weken later en de derde 4 weken daarna. De richter van Kedingen stelde als dijkgraaf in aanwezigheid van de burgemeester van Goor en van de gezamenlijke bandijkplichtigen een viertal vragen, waarop de boerrichter van de belangrijkste Marke De Lutte moest antwoorden. Die vragen gingen over het aantal personen dat elke Marke beschikbaar moest stellen, over de boete ingeval van verzuim, hoe breed en hoe hoog de dijk moest blijven en welke instantie moest beoordelen wat er aan de dijk gerepareerd moest worden. Nadat de laatste vraag beantwoord was schudde de boerrichter van de Lutte een zakje noten leeg, die door de aanwezige kinderen enthousiast werden opgeraapt.

Dat het een waterrijk gebied was blijkt uit het feit dat er zich in de Bandijk, die ongeveer 1500 meter lang was, vier bruggen bevonden. Die moesten worden onderhouden door de Marken van wie de namen aan de bruggen werden verbonden. Zo was er bijv. sprake van de Losserdijkbrug (de oeververbinding over een kanaaltje), wat op zich al voldoende zegt over de betrokkenheid van onze Marke.

Door de eeuwen heen is om dit eindje weg heel wat te doen geweest. Bijna alle Twentse boeren waren aan de Bandijk één of twee dagen per jaar onderhoudsplichtig. En de drost van Twente, op wie de onaangename taak rustte om de onderhoudsplichtigen op te roepen, kreeg telkens daarover harde noten te kraken. Stel u ook eens voor, de een of andere boer uit Losser of Denekamp of uit Ootmarsum, werd opgeroepen om zijn jaarlijkse twee dagen aan den Bandijk te komen werken. Met wagen en paarden was hij, de heen- en terugreis meegerekend, vier volle dagen kwijt. Ontelbaar zijn dan ook de pogingen geweest door de Twentse Marken ondernomen, om van de onderhoudsplicht van de Bandijk, af te komen. Vooral het eerste gedeelte van deze weg, dat door het zogenaamde waterland liep, kostte verbazend veel werk aan onderhoud. Wanneer bij zware overstromingen soms dagen of zelfs wekenlang water over de Bandijk liep, kon men telkens weer van voren af aan beginnen.

Hoewel het onderhoud in theorie goed was geregeld, kwam er in de praktijk dus niet al te veel van terecht. In dat licht zal het bijna smekende karakter van de brief van 'Vrind' Arent Arentzen dan ook wel moeten worden gezien. Het heeft veel kosten en inspanning gevergd om er na 1813, toen de provincie zich er mee ging bemoeien, een 'klasse 1'-weg van te maken.

Waarde Vrinden & meer alle Gooiers
 Van Losser

Volgens Beroeffen om te vreden Wammet
 de Straatemaakert des Vos gekoomen hier
 dat de na by koomen alle dan vreden vreden
 nu vreden die Van Deede vreden na by de
 Bandijk koomen des datet nu geen uytstel
 maet over is om Lette van of twee overte
 koomen om den vreden te vreden van een
 ander of des 24 het vreden vreden van vreden
 24 alle dan koomen maet de daet vreden nu geen
 uytstel meer want ander van de Straate
 maakert des vreden om in alle dan de koomen
 om vreden tot in vreden vreden maet van daerom
 is het vreden dat 24 met den vreden over
 koomen en geen uytstel maet vreden het
 dag nu des vos gekoomen dat het vreden van
 van het een vreden tot het ander vreden gaat
 niet vreden of 24 vreden met den vreden
 koomen vreden toe vreden vreden
 vreden met vreden vreden vreden
 vreden vreden vreden vreden

Goois Den
 24 Maj 1770

De brief van 'Vrind' Arentz Arentze(n) gericht aan Roterman, Losser.

Na de oorlog maakte de Bandijk deel uit van de E8, die tot 1974 als belangrijkste hoofdweg van Amsterdam naar Berlijn gold en de huidige Hofkernen Markelo, Goor en Delden doorkruist.

Bronnen:

- 'Twente, het oude land' van de hand van Anneke Koers
- De Canon van Goor

Andries Kuperus

MARGARINEHANDEL TE LOSSER – OVERDINKELSCH VELD – GLANE, ENZ.

Vanouds heeft Overdinkel een reputatie als smokkelaarsdorp. Totdat in 1993 de binnengrenzen in de EU werden opgeheven, was de grensregio regelmatig het toneel van wildwesttaferelen, waarbij smokkelaars en douanebeambten elkaar soms letterlijk naar het leven stonden. Er waren veel mensen in het dorp, die aan de smokkelarij een aardige bijverdienste hadden. De herinnering aan dit smokkelverleden werd levendig gehouden in het Smokkelmuseum van de familie Game, dat door een fatale brand in 2012 helaas verloren ging. Na de recente 'update' van het dorp speelt het thema smokkelen op verschillende manieren weer een rol in het dorp. Nu op een wat vreedzamer manier dan vroeger.

Wij hopen met de publicatie van het hierna volgende verhaal uit de Telegraaf van 6 oktober 1915 ook een kleine bijdrage te leveren aan het levendig houden van de herinnering aan het smokkelgebeuren.

(Redactie Oet Dorp en Marke)

Een van onze medewerkers meldt ons het volgende:

Zaterdag j.l. (2 oktober 1915; red.) kon men in tal van Twentsche weekblaadjes het volgende lezen:

“Groote hoeveelheden margarine, waarvan de uitvoer vrijgesteld is, worden door verschillende personen dagelijks over Glane en Losser naar Duitschland gebracht, waarmede deze een aardig dagloon verdienen.”

Alhoewel het weer Maandagnamiddag niet veel goeds beloofde, besteeg ik mijn rijwiel en reed naar Losser. Van Enschedé af voert de weg naar Losser door een natuurschoone omgeving (*zie de foto op de vorige pagina*), somwijlen over aanmerkelijke hoogten en dan ziet men in de verte de schoorstenen van de fabrieksstad Gronau als zoovele silhouetten tegen het uitspannel afsteken. (*foto hieronder*).

De fijne motregen daalde nog gestaag neer toen ik Losser binnenreed en bij 't Hotel S. afstapte. Ik viel daar al dadelijk met de neus in de boter, want een heer, die een groote partij zuiver gesmolten rundvet te verkoopen had, trad tegelijkertijd met mij binnen.

De rundvet-meneer informeerde dadelijk bij den hotelhouder, of hier koopers voor zijn vet zouden zijn te vinden. Handel werd er op dat oogenblik niet in het hotel gedreven. Wel waren er verschillende heeren aanwezig, die spraken over ... margarine natuurlijk. Met één dezer heeren kwam de Haagsche rundvet-meneer in gesprek en afgesproken werd, dat de zaak in Oldenzaal, waar beiden den D.-trein moesten pakken, zou worden besproken. Toch was er een ongewoon druk geloop door het heele hotel, terwijl twee auto's buiten stonden te stampen.

Ik knoopte met een der bezoekers een praatje aan en vernam toen, dat er aan 't station 8 wagons (zegge 80.000 K.G.) margarine stonden, waarop door de commiezen op grond van de Boterwet, beslag was gelegd. De eigenaars hadden daarop direct een advocaat en een deurwaarder laten komen, om ontheffing van deze beslagname te eischen. Dit gezelschap nu,

advocaat, deurwaarder en kooplieden, stond juist op het punt met de auto's te vertrekken. Dwars door het grillig gebouwde dorpje, met een warnet van nauwe straatjes reed ik nu naar het buitenaf, aan den weg naar Glane gelegen station, van de stoomtram Losser-Gronau.

't Was hier zwart van de menschen, die allen stonden te kijken naar de aangehouden wagons met margarine. Ik moest wel afstappen, er was geen doorkomen aan. Me onder de menigte mengende sprak ik twee als arbeiders gekleede mannen aan en vroeg wat hier te doen was. Ik vernam toen wat ik reeds wist. Eén hunner gaf z'n misnoegen over de aanhouding te kennen en schoof de schuld op de boeren. "Weet u, meneer – aldus vervolgde hij – hoe de zaak zit? Niet? Nu, al meer dan een week lang is alles goed gegaan, iedereen hier in Losser kon margarine kopen en wat verdienen. De laatste dagen kwamen de boeren evenwel en kochten heele wagons. Toen werd het te bar en nou heb je de poppen aan 't dansen." Hij vaarde uit tegen deze engros-koopers, die de mooie, z.i. voor de arbeiders bestemde zaak, hadden bedorven.

Me wel wachtende 's mans meening aan te vechten, vervolgde ik m'n weg en reed over den hoofdweg naar Glane. Toen zich tegen een licht aan den weg een Duitsche punthelm afteekende, steeg ik af en stond voor het wachthuisje van de Nederlandsche grenswacht. Een schildwacht was hier evenwel niet te zien. Wel kwam ik, toen ik terugreed, een ongewapend militair tegen. Inmiddels ontmoette ik nergens op den weg eenig margarinevervoer.

Goed bekend zijnde met de omgeving hier, besloot ik thans van Losser naar Glanerbrug te rijden. 't Was inmiddels pikdonker geworden. Dwars door de heide voert een zwarte zandweg naar Glanerbrug, met aan den rechterkant een niet even hard fietspad. Hoe dichter ik bij Glanerbrug kwam, hoe meer kistjes margarine ik telde! Telkens moest ik stoppen voor een kruiwagen, beladen met mooie vierkante kistjes met margarine. Mannen, vrouwen en kinderen, alles zeulde margarine. Waarheen? Langs binnenwegen naar de grens. Heel dien weg langs, was het maar steeds margarine. Personen zonder margarine zag ik bijna niet. Over de hoofdweg Enschedé-Glanerbrug reed ik toen weer naar huistoe.

Toch had ik tijdens m'n tocht een gesprek met eenige autoriteiten (welke autoriteiten, en waar dit gesprek plaats vond, moet hier onvermeld blijven), die nu heel wat over de thans in deze streken gaande zijnde margarine affaire vertelden. Reeds geruimen tijd – aldus werd mij medegedeeld -, is de uitvoer van margarine gaande en niet duizenden, doch honderdduizenden

K.G. gaan de grens over. De zendingen worden hoofdzakelijk te Losser aangevoerd, doch ook te Oldenzaal en Enschedé. Vanuit laatstgenoemde plaats gaat het per as en per electr. tram naar Glanerbrug.

'De schrik der smokkelaars', (vermoedelijk) aan de grens in Glanerbrug. (1925).

Het over de grens brengen is het werk van Jan en alleman. Over den hoofdweg te Glanerbrug komt geen margarine binnen. De commiezen daar namen reeds tal van zendingen in beslag om er per opzending een monster uit te nemen. Blijkt uit dit onderzoek, dat het margarine is, dan kan de uitvoer plaats vinden. Te Glane en Overdinkel blijken de moeilijkheden niet zoo groot te zijn, vandaar dat de meeste margarine, ook al komt ze te Glanerbrug aan, naar deze grensstreken wordt vervoerd. Dicht bij Enschede kwam ik weer tal van margarine-vrachten tegen.

Dinsdagmorgen begaf ik mij weer naar Losser. Bij 't station was het een drukte van belang, want het op de 8 wagons belegde beslag was opgeheven en het lossen was in vollen gang. Van de grootste met 2 paarden bespannen vrachtwagens af, tot sportkarren en vliegende Hollanders, deed alles dienst als vervoermiddel voor margarine. Thans reed ik naar Overdinkel, de reeds 6 à 7000 zielen tellende nederzetting der Hollandsche, in Duitschland werkende textielarbeiders.

Heel dien weg, per fiets 20 minuten rijden, zag wit van de kistjes met margarine. Groote wagens, kleine wagens, kruiwagens, fietsen, alles was beladen met margarine en spoedde zich voort in de richting der grens. Mannen en vrouwen duwden en schoven als paarden. Kruiwagen hoog opgeladen, vader achter en moeder er voor. Aan den weg hier en daar een gebroken wagen, die waarschijnlijk onder den margarinelast bezweken was. Anderen kwamen met ledige wagens en karren terug om nieuwe zendingen van Losser te halen. Bij de militaire wacht aan den hoofdweg hielden alle wagens stop. Dan gaat direct alles de binnenwegen in. Dan is de mindere man er om alles de grens over te brengen. De grote blauwe vaten, waarin vroeger de petroleum aan de winkeliers werd verzonden, doen nu dienst als margarinefusten.

De militaire commandant te Losser verzekerde mij, dat de militairen geen margarine doorlaten, d.w.z. over de hoofdweg. In het veld, ja, daar is geen doen aan. Aan den eenen kant staat de verkooper en aan den anderen kant van de grens de kooper. Zoolang de margarine nog op Hollandsch gebied is, mogen de militairen niets doen. Bovendien is de uitvoer van margarine niet verboden. De commiezen te Glanerbrug treden het strengst op en nemen de margarine in beslag voor monsteronderzoek. Te Glane en Overdinkelscheveld schijnt dat niet het geval te zijn en hebben de commiezen den uitvoer toegestaan, alleen op grond van de meededeling van den vervoerder, dat het margarine betref.

Grenspost Tiekerook in Overdinkel. (Deze foto heeft als voorbeeld gediend voor het schilderij dat op de omslag van dit boekje is afgebeeld).

En nu de zoete winst. Per wagon wordt een netto winst gemaakt van maar eventjes fl. 2000, soms meer. Ik was er getuige van dat in 't Hotel S. een wagon Buk (plantenvet) werd verkocht voor pl.m. 85 cent per K.G. en die, volgens den koper, reeds weer was verkocht voor 2.70 Mark per K.G. Dat was dus (een Mark rekenende op 50 cent) een winst van 50 cent per K.G., en per wagon van 10.000 K.G. fl. 5000.

Iedereen is handelaar in margarine. Kleermakers, metselaars, schilders, winkeliers, fabrieksarbeiders, ja wie al niet. Iedereen zendt margarine naar de uitgestrekte grens.

Is alles margarine? Het antwoord op deze vraag moet ik schuldig blijven. Doch wanneer ik denk aan dien meneer met het zuiver gesmolten rundvet, die ik bij m'n eerste bezoek ontmoette, zou ik niet graag "ja" zeggen. In Den Haag had hij gehoord, dat het in deze streken zo'n goeie boel was. Dat geeft te denken.

Bijna op alle kisten met margarine ziet men de witte etiketten met het N.O.T.- voorschrift dat de uitvoer van die margarine verboden is. Men neemt niet eens de moeite ze af te scheuren. (Voor een toelichting op het begrip 'N.O.T.' zie aan het eind van dit artikel; red.).

In 't Hotel S. waren ook eenige Duitschers, die een wagon margarine wilden koopen, doch de betaling zou eerst volgen, wanneer de margarine over de grens was. Daarop ging de verkoper niet in, alhoewel deze Duitschers bereid waren bankgarantie te stellen. Ik mag niet uitvoeren, was het antwoord dat ze kregen, want ik heb een N.O.T.-verklaring getekend. Maar dezelfde man mag ook niet aan anderen verkoopen, zonder de teekening der bekende N.O.T.-verklaring van den kooper te eischen. De N.O.T. kan hier ingrijpen, wanneer ze wil. Laat eens een bestuurslid van dit lichaam naar Losser komen.

't Hotel S. in Losser

Ten slotte de moreele zijde dezer historie. Honderden arbeiders hebben er het werken aangegeven en handelen thans in margarine. Wanneer dat afgelopen is en dat komt natuurlijk. Wat dan? Dan gaan die menschen in andere artikelen handelen of beter gezegd, ze gaan smokkelen. Ze zijn in relatie gekomen met personen waarvan ze straks zeer zeker ook andere artikelen kunnen betrekken. Zoo kweekt men een heir smokkelaars, waartegen de strengste en sterkste grensafzetting niet is opgewassen. Het handelen in margarine is op het oogenblik zoo sterk, dat iederen dag in Enschedé en Oldenzaal, waar men n.b. spinnerijen des nachts in werking zet om de werklooze arbeiders uit deze streek werk te verschaffen, steeds

meer van deze arbeiders niet op hun werk terugkeren. Ze gaan in de margarine.

'De Telegraaf', 6 oktober 1915

Toelichting (bron: Wikipedia).

De Nederlandsche Overzee Trust Maatschappij (NOT) was een Nederlandse handelsmaatschappij die op 24 november 1914 werd opgericht, in verband met de neutraliteitspolitiek van Nederland ten tijde van de Eerste Wereldoorlog. Het was een naamloze vennootschap, opgezet door Nederlandse kooplieden, reders en bankiers onder leiding van C.J.K. van Aalst. Zij had als taak om tegenover de oorlogvoerende mogendheden te garanderen, dat de aan haar geadresseerde goederen uitsluitend voor binnenlands gebruik waren bestemd.

De aanleiding tot de oprichting was de eis van de Britten, dat Nederland voor alle goederen die door Nederlandse schepen vervoerd werden, een miniatuurverbod zou instellen. De Nederlandse regering kon hiermee onmogelijk akkoord gaan, omdat dit door Duitsland terecht beschouwd kon worden als een schending door Nederland van zijn neutraliteit. Daarom richtte men de NOT op, waarmee individuele reders en kooplieden de garantie gaven dat de door hun schepen vervoerde goederen niet naar een vijandige natie zouden worden doorgeleverd. Hoewel dit voor alle belligerenten (oorlogvoerende partijen; red.) gold, kreeg in de praktijk de Entente hiermee de garantie dat allerlei goederen die zij als contrabande beschouwde niet naar Duitsland doorgevoerd zouden worden. De Britten kregen dus hun zin zonder dat de Nederlandse regering daar officieel bij betrokken was en Duitsland kon zich tegen deze constructie moeilijk verzetten.

Vanaf maart 1915 ging het zelfs om alle goederen die in Nederlandse havens werden ingevoerd. Omgekeerd berustte de NOT in een vaak goed georganiseerde en omvangrijke smokkelhandel op Duitsland. De NOT was trouwens onmachtig om daar verandering in te brengen, ook al zou ze dat gewild hebben.

Het gevolg van een en ander was wel dat, via het NOT, de Britten nu de Nederlandse overzeese handel onder controle hadden. Dit was een in feite onverdraaglijke zaak, aangezien het land voor graan, veevoer en andere grondstoffen volstrekt afhankelijk was van overzeese aanvoer. Anderzijds was men voor steenkoolaanvoer afhankelijk van Duitsland. Nederland stond echter machteloos en moest zich noodgedwongen bij deze situatie neerleggen. Een vitaal belang van Nederland werd op deze manier uitbesteed aan een particuliere organisatie, waarin zakenlieden hun eigen belangen goed in de gaten konden houden. De NOT groeide zelfs uit tot een soort van staat binnen de staat, waarin - op haar hoogtepunt in 1917 - ongeveer duizend mensen werkten, terwijl op het departement van Buitenlandse Zaken in die jaren slechts enige tientallen ambtenaren werkzaam waren

PAULTJES HERINNERINGEN (10)

Ex-journalist Paul Bulters jr. werd in 1948 geboren in het voormalige postkantoor op de hoek van de Driehoekstraat en de Braakstraat. Ongeveer op de plek van de huidige supermarkt EMTÉ. Omdat zijn vader ook Paul heette noemden veel oudere Lossernaren hem tot op latere leeftijd nog 'Paultje'. Hij kijkt in deze aflevering van Oet Dorp en Marke' voor de tiende keer - soms serieus, soms met een knipoog - terug op zijn jeugd in Dorp Losser in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw.

PAAAAAAAAP ZAT

De morgenuren van de werkdagen gebruikte mijn vader om de pakjes, die hij de dag ervoor 's middags in het transport-verzamelcentrum in Enschede had opgehaald, bij de geadresseerden te bezorgen. In zijn algemeenheid waren dat middenstanders en bedrijven in Losser, Overdinkel, Glane en De Lutte. De Opel Blitz van expeditiebedrijf Paul Bulters was in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw een begrip in deze contreien.

In de schoolvakantie ging ik graag mee in de vrachtwagen en voor mijn vader was het natuurlijk een stuk gemakkelijker dat ik achter in de vrachtwagen sprong om het te bezorgen pakket uit de laadruimte te halen. En dat tientallen keren per dag. Jonge benen springen nu eenmaal soepeler, hetgeen ik nu zo langzamerhand ook kan bevestigen.

Niet alleen mijn vader kende de gehele Losserse middenstand, maar ik dus ook. En op haar beurt kende de Losserse middenstand Paul en Paultje. Het was natuurlijk hard werken voor mijn vader, maar daar tegenover stond dat er in Losser in de kleine rustige winkeltjes alle tijd was om een praatje te maken en/of een kop koffie te drinken. Er kwamen daarbij mooie verhalen op tafel en tevens was mijn vader altijd op de hoogte van de laatste nieuwtjes in het dorp. Ik pikte daar mijn graantje van mee. Zou dat een rol hebben gespeeld in mijn keuze om in het latere leven als journalist verder te gaan?

Eén van die humorrijke vertelsels is mij bijgebleven. In het pand aan De Langenkamp (toen Overdinkelsestraat) waar nu de Zuivelhoeve zit was een manufacturen- en stoffenzaak gevestigd. Eigenaar Lammers had enige tijd in het ziekenhuis gelegen, maar was die morgen, toen Paul en Paultje enkele pakjes kwamen afleveren, weer achter de toonbank te vinden. De zware basstem van Lammers, die altijd de meetstok voor zijn lappen stof in zijn handen of binnen handbereik had, dreunde als vanouds door de winkel.

Het middelste van de drie winkelpanden op deze foto was oorspronkelijk de manufacturenzaak van Lammers. Toen de foto gemaakt werd was het de winkel van de Welkoop (CAVV/ABTB), nu 't Bakhuys en de Zuivelhoeve. In het pand links (met de witte gevel) de winkels van schilder Meijer en Olde Riekerink schoenen (nu de AH). Rechts de winkel van Donker (nu Pets&Co).

Natuurlijk informeerde mijn vader naar Lammers zijn gezondheidstoestand en vervolgens hoe hij de tijd in het ziekenhuis had ervaren.

Op de eerste vraag reageerde hij positief met een stem die uit de diepste holen onder 'de oale toren' afkomstig leek, dit in tegenstelling tot zijn reactie op de tweede.

'Bulters', zo bulderde de stem in de zo lekker naar schoon textiel ruikende winkel, 'laat ik je één ding zeggen. Je eet nergens lekkerder dan thuis. Dat eten daar, in één woord verschrikkelijk. Elke dag pap. Je kon geen pap meer zien, laat staan pap zeggen. Hoewel, dat laatste heb ik na een week toch nog eens geprobeerd. Ik vroeg toen maar eens aan de zuster wat er vanavond op het menu zou staan. Nou je raadt het al: pap dus. Ik ben toen tegen haar uit mijn slof geschoten en zei: 'Zuster, ik krijg hier 's morgens pap, 's middags pap, 's avonds pap. Lammers is paaaaaaaap zat.'

Later in de vrachtauto en ook in het verdere leven hebben Paul en Paultje er nog lang plezier over gehad. De winkel van Lammers was dichtbij ons huis en de laatste op de route voor het middageten. En wat kregen we thuis voorgezet? Juist: Pap. Aan tafel barstten Paul en Paultje in lachen uit, hetgeen onbegrijpelijke blikken van de overige huisgenoten opleverde. Maar wij twee wisten wel beter.

Paul Bulters